

فیمینیسیم و حقوق زنان در روزنامه صور اسرافیل

حسن بشیر^۱

چکیده

نظام‌های نوین ارتباطی^۲ همچون مطبوعات در قرن نوزدهم میلادی در پی تماس‌های مستقیم و غیرمستقیم با نوگرایی غربی، در ایران مستقر شد. نقطه‌ی کانونی پژوهش حاضر پی بردن به نقش مطبوعات در تحولات اجتماعی و سیاسی ایران به ویژه در حوزه فیمینیسیم و حقوق زنان در این دوره است.

به لحاظ تاریخی، سرآغاز این روند را می‌توان به پیش از راه اندازی مطبوعات در ایران احاله کرد. همین زمینه‌ی تاریخی بیانگر این معناست که روند نوسازی مزبور دوره‌های مختلفی از تحول را طی کرد به نحوی که هر کدام تأثیر مشخصی بر کشور گذاشت. اهمیت این تأثیرگذاری‌ها، که در قرن نوزدهم واقع شد، را می‌توان در تاریخ نوین ایران شاهد بود. در این قرن بود که پایه‌های سلطه‌ی غربی و شروع عصر کلاسیک امپریالیسم^۳ در جهان پی‌ریزی شد. تأثیر غرب بر ایران به آغاز قرن نوزدهم بر می‌گردد یعنی دوره‌ای که فشار نظامی روسیه و سپس بریتانیا منجر به پذیرش تحمیلی و تحقیرآمیز برخی معاهده‌ها از جانب ایران گردید.

انتشار نخستین روزنامه ایرانی در سال ۱۲۱۵ هجری شمسی (۱۸۳۷ میلادی) توسط میرزا صالح شیرازی تحولی مهم در کشور ایجاد کرد. راه اندازی نشریات دیگر، از جمله صوراسرافیل، نتیجه اولین اقدام در این زمینه بود.

---

^۱ استاد دانشگاه امام صادق (ع) bashir@isu.ac.ir

^۲Modern Communication Systems.

^۳Classical Age of Imperialism.

پژوهش حاضر در واقع یک بررسی تاریخی کاوشگرانه/تحلیلی^۴، کمی/کیفی^۵ و محتوایی/گفتمانی^۶ از روزنامه صوراسرافیل به ویژه در حوزه حقوق زنان به حساب می آید.

واژگان کلیدی: نو سازی ایران، روزنامه صوراسرافیل، فیمنیسم، حقوق زنان، قرن نوزدهم میلادی

4An Historical Exploratory-Explanatory.

5Quantitative-Qualitative.

6Content and Discourse Analysis.

مقدمه

از روزی که اولین روزنامه ایران در سال ۱۲۱۵ شمسی راه اندازی شد تا پایان دوره قاجار (۱۱۷۵-۱۳۰۴ شمسی) هیچ روزنامه‌ای قدرتمندتر، انقلابی و انتقادی‌تر از صور اسرافیل وجود نداشت. از طریق این روزنامه و سایر روزنامه‌های خصوصی و مستقل، موضوع‌های جهانی مربوط به سیاست و جامعه به جامعه سنتی و محافظه کار قرن نوزدهم ایران معرفی شدند، جامعه‌ای که تا آن زمان تا حدود زیادی با چنین بحث‌هایی ناآشنا بود.

در میان مفاهیم مختلف سیاسی و اجتماعی، ایده‌ها و مفاهیم آزادی، دموکراسی، فیمینیسیم (جنش زنان)، پارلماناریسم (نظام پارلمانی) و مشروطیت در زمره مهم‌ترین‌ها قرار داشتند. طرفداری از حقوق زنان به عنوان یکی از دغدغه‌های اصلی جامعه ایران در آن زمان به شمار می‌رفت و روزنامه صور اسرافیل در طرح این موضوع و رنج زنان در ایران قرن نوزدهم در زمانی که تقریباً امکان بحث در مورد این‌گونه موضوع‌ها وجود نداشت، پیشگام بود. در همین زمینه، آنچه که روشنفکران ایرانی مانند میرزا جهانگیرخان شیرازی، بنیانگذار روزنامه صور اسرافیل، کوشیدند انجام دهند این بود که بسیاری از مشکلات اجتماعی مربوط به موقعیت زن در جامعه را مطرح کنند که می‌توان آن را در محدوده‌های اسلامی مورد حل و فصل قرار داد. طرح ایده‌ی فیمینیسیم در جامعه آن زمان را می‌توان به‌عنوان یک مبحث اجتماعی و نه یک تغییر بنیادین در وضعیت زنان دانست که روزنامه صور اسرافیل تلاش می‌کرد که در جامعه ایرانی مورد توجه قرار دهد.

در این مقاله نمی‌توان ایده فیمینیسیم و طرفداری از حقوق زنان را بدون توجه به سایر زمینه‌های سیاسی و اجتماعی مرتبط دیگر مورد بحث قرار داد. اگر چه سهم این روزنامه در توسعه اجتماعی و سیاسی ایران در قرن نوزدهم صرفاً به اندیشه فیمینیسیم محدود نمی‌شود و این روزنامه بسیاری از عناصر اجتماعی و سیاسی مدرن دیگر را نیز وارد گفتمان اجتماعی ایران کرد، اما شاید موضوع حقوق زنان و فیمینیسیم یکی از مهمترین مباحث این روزنامه می‌باشند.

تحلیل شکلی-تاریخی روزنامه صور اسرافیل

روزنامه صور اسرافیل توسط میرزا جهانگیرخان شیرازی در سال ۱۲۸۶ شمسی (۲۰ می ۱۹۰۷ میلادی) در زمان انقلاب مشروطه تأسیس شد و انتشار آن سه روز قبل از به توپ بستن مجلس ایران توسط محمدعلی شاه (۱۲۸۶-۱۲۸۸ شمسی) متوقف شد (صدر هاشمی، ۱۳۳۲/۱۳۳۷). اولین شماره آن توسط چاپخانه پارسیان در تهران در هشت ورق به ابعاد ۲۲ در ۳۴ سانتی متر منتشر شد. به گفته کسروی «کاغذ این روزنامه از نوع مرغوب و برای نوشته‌ها از خط خوش استفاده می‌شد.» (کسروی، ۱۳۵۷، ص ۲۷۷)

در بالای صفحه اول هر شماره نقشی از «فرشته آزادی» وجود داشت که در حال دمیدن در بوق یا شیپور (صور) بود در حالیکه زیر آن گروهی از افراد وجود داشتند که برخی خوابیده و برخی با انگشتان خود به سمتی اشاره می‌کنند. بر فراز «فرشته آزادی» آیه‌ای از قرآن آمده بود: «و ابار دیگر [در صور دمیده می شود و به ناگاه از قبرها شتابان به سوی پروردگار خویش روان شوند» (قرآن، سوره ۳۶ آیه ۵۱) (ترجمه ابوالفضل بهرام پور)

در زیر نقاشی آیه دیگری از قرآن آمده است. « پس آنگاه که در صور دمیده شود، دیگر آن روز میانشان نسبت خویشاوندی وجود ندارند و از حال یکدیگر نمی‌پرسند» (سوره ۲۳ آیه ۱۰۱). بنری با شعارهای حریت ("آزادی")، مساوات ("برابری") و اخوت ("برادری") نیز از دهانه‌ی شیپور آویزان شده بود. میان فرشته و مردم نام روزنامه به خط نسخ آمده بود. در زیر نقاشی، کلیه اطلاعات مربوط به روزنامه نوشته شده بود.

-قیمت تک نمره: طهران چهار (۴) شاهی، سایر بلاد ایران پنج (۵) شاهی
 -قیمت اشتراک سالیانه: طهران دوازده (۱۲) قران، سایر بلاد ایران هفده (۱۷) قران، ممالک خارجه دو (۲) تومان
 -نشانی تماس: عنوان مر سلات - میرزا جهانگیرخان شیرازی و میرزا قاسم خان تبریزی. تهران، خیابان ناصری، کتابخانه‌ی تربیت.
 -تاریخ انتشار: به هجری قمری، یزدگردی پارسی (هجری شمسی) و میلادی

-ترتیب انتشار: هفتگی. لازم به تأکید است که اگر چه این نشریه به صورت هفتگی منتشر می‌شد، اما به عنوان روزنامه معروف شده بود .

-نوع نشریه: سیاسی، تاریخی، اخلاقی

-نحوه ارائه مقاله: مقالات و لوایحی که موافقت با مسلک ما داشته باشد با امضاء پذیرفته می‌شود. و در طبع و عدم طبع اداره مختار است. پاکت‌های بدون تمبر قبول نخواهد شد.

این روزنامه در ۳۵ شماره منتشر شد که از این میان سی و دو شماره در ایران و بقیه در سوئیس توسط میرزا علی‌اکبر خان تبریزی، که بعداً به "دهخدا" شهرت یافت، به زیر چاپ رفت. این تغییر نام در جهت تکریم شهادت بنیانگذار روزنامه یعنی میرزا جهانگیرخان شیرازی صورت گرفت. در این بررسی ما بر شماره‌های منتشر شده در ایران تکیه خواهیم داشت .

-روش مشارکت در مقاله: کلیه مقالاتی که مغایر با اصول ما نباشد و دارای

امضا باشند پذیرفته می‌شود. با این حال، روزنامه در چاپ یا رد هر مقاله‌ای که انتخاب می‌کند مختار است. همچنین پاکت‌های بدون مهر پذیرفته نمی‌شود.

اگرچه تیراژ صور اسرافیل فقط «تقریباً ۵۰۰۰ تا ۵۵۰۰ بود، اما در واقع موفق شد به مخاطبان بسیار بیشتری نسبت به آنچه این اعداد نشان می‌دهند دست یابد. هر نسخه که در اصل به چند شاهی فروخته می‌شد (بیست شاهی تا یک قران)، سپس به سرعت تا عصر همان روز به چندین قران فروخته می‌شد.

به گفته مستوفی، تیراژ این روزنامه بسیار بیشتر از برآورد آفری بوده و رقم را نزدیک به ۲۴۰۰۰ می‌داند (مستوفی، ۱۳۴۱، جلد ۲، ص ۲۴۹). این سطح از تیراژ در مقایسه با آنچه قبل از پیروزی انقلاب مشروطه وجود داشت، تفاوت آشکاری را بین این دو دوره نشان می‌دهد. اما در دوران انقلاب مشروطه نه تنها تعداد روزنامه‌ها افزایش یافت، بلکه تیراژ آنها نیز افزایش یافت. به گفته رضوانی:

«قبل از انقلاب مشروطه، تیراژ و تعداد خوانندگان روزنامه بسیار محدود بود. بالاترین تیراژ قبل از این انقلاب احتمالاً متعلق به ثریا، حبل‌المتین، نصیری و اختر بود که هیچ‌گاه به بیش از هزار نسخه نرسید. در زمان انقلاب مشروطه تیراژ این

روزنامه‌ها افزایش یافت تا اینکه به دو یا سه هزار نسخه برای هر روزنامه رسید» (رضوانی، ۱۳۶۹، ص ۳۷۳-۳۷۷).

صویراسرافیل همانند بسیاری از روزنامه‌های دیگر توسط مردم تجدید چاپ یا کپی و در سراسر کشور توزیع می‌شدند.

یکی از دلایل استقبال مردم از صویراسرافیل اینکه در تاریخ روزنامه نگاری ایران، صویراسرافیل «یکی از بهترین مقالات فارسی قدیم و جدید» بوده است (Browne, 1914/1983, p.33). این روزنامه «ادبی‌ترین، بهترین نوشته‌شده،

بهترین تألیف‌شده و تندترین روزنامه‌ای بود که امروز در ایران منتشر می‌شود. (Revue du Monde Musulman, 1909)

«در مقایسه با سه روزنامه معروف دیگر که در دوران انقلاب مشروطه منتشر می‌شدند (حبل‌المتین، مساوات، ایران نو)، «روزنامه سوسیالیستی «صویراسرافیل» رادیکال‌ترین روزنامه در میان این سه روزنامه، بهترین نوشته را داشت و در عرض چند هفته نیز محبوب‌ترین شد (Afary, 1996, p.117)»

شیوه توزیع صویراسرافیل

توزیع یکی از مسائل مهم مطبوعات است. توزیع نه تنها بر تیراژ تأثیر می‌گذارد، بلکه بر ادامه انتشار مطبوعات نیز تأثیر فراوان دارد. شیوه توزیع بر جذب مردم برای خرید و استفاده از مطبوعات رابطه مستقیم دارد.

در همین راستا، صویراسرافیل سعی داشت شکل دیگری از نظام توزیع را نسبت به روزنامه‌های دولتی همچون روزنامه وقایع اتفاقیه که حوادث روز را انعکاس می‌داد تجربه کند. این نوع روزنامه‌ها عمدتاً به دستور حکومت به دست کارگزاران خودش می‌رسید ولی صویراسرافیل پیشرو ایجاد یک شبکه توزیع به روش جدید گردید و علاوه بر دهکده‌های موجود در مغازه‌ها و ارسال پستی، به وسیله پسر بچه‌های روزنامه‌فروش در خیابان‌ها به دست مردم می‌رسید. به گفته ماهنامه اطلاعات، حتی برخی مردم خرید نسخه‌های صویراسرافیل را همچون نمازهای یومیّه به عنوان امری واجب تلقی می‌کردند (اطلاعات، ۱۳۲۶، سال اول، ش ۱۱). نظر خود روزنامه در خصوص شیوه‌های فروش آن را می‌خوانیم:

«این جریده‌ی ناقابل (چنانکه در ایران معمول است روزنامه‌ها و جراید را بدون اینکه مشترکین بخواهند یا اعلام کنند به خانه‌ها و منازل می‌فرستند) برای هیچکس و به در خانه احدی فرستاده نمی‌شود و به توسط اطفال در مجامع عمومی و کوچه و بازار به فروش می‌رسد هر کس با شتراک سالیانه مایل باشد به کتابخانه‌ی تربیت (خیابان ناصری قرب شمس‌العماره) اطلاع دهد.» (صور اسرافیل، شماره ۱، ص ۸)

اخلاق روزنامه نگاری

اخلاق روزنامه نگاری اگر چه در طی زمان متحول شده است، اما در حقیقت با دو نگاه درون کشوری و فراکشوری یا جهانی مطرح می‌باشد. اخلاق کشوری ریشه در فرهنگ و هویت ملی هر کشور دارد، در حالیکه اخلاق فراکشوری، بر اصول جهانی تکیه دارد که در ساختارهای بین‌المللی و نیز در کنفرانس‌های مربوطه به عنوان «اصول روزنامه نگاری» مطرح و تصمیم‌گیری می‌شوند.

صور اسرافیل از همان روز اول انتشار بر اخلاق روزنامه نگاری تأکید کرده است و این توجه نشان دهنده، اهمیت وافر این نشریه به اصول ملی و فراملی در این زمینه است. صور اسرافیل در همان اولین صفحه نخستین شماره‌اش اصول حرفه‌ای خود را اعلام کرد که مبتنی بود بر "ذکر حقیقت"، "احترام به مردم"، "آزادی" و "شجاعت" در پرداختن به خوبی‌ها و بدی‌های جامعه است.

«ما نیز با عدم لیاقت و بضاعات مزجات، قلم برداشته که بخواست خدا شاید بتوانیم بدین و دولت و وطن و ملت خود خدمتی کنیم و با بنای این آب و خاک موروثی که با خون پدران و نیاکان ما عجین و سرشته است ابراز ارادتی نمائیم. در تکمیل معنی مشروطیت و حمایت مجلس شورای ملی و معاونت روستائیان و ضعفا و فقرا و مظلومین امیدواریم تا آخرین نفس ثابت قدم باشیم. و از این نیت مقدس تا زنده‌ایم دست نکشیم. و با صدای رسا می‌گوئیم. که از تهدید و هلاکت بیم و خوفی نداریم. و به زندگی بدون حریت و مساوات و شرف واقعی نمی‌گذاریم. و به جز ذات پروردگار و احکام الهیه و قوانین ملکیه از احدی نمی‌ترسیم. و از این عقیده‌ی راسخ و محکم تخطی نمی‌کنیم. تملق از کسی نمی‌گوئیم. و به رشوه‌گول نمی‌خوریم. قذح و

مدح بیجا از هیچکس نمی‌کنیم. و اغراض نفسانی به کار نمی‌بریم. به عبارت آخری بد را بد و خوب را خوب می‌نویسیم. در نگارش این روزنامه انتفاع و سود شخصی را منظور نمی‌نمائیم. و این کار را کسب و شغل خود قرار نمی‌دهیم. و به فریاد بلند به تمام برادران ایرانی و ایرانی نژاد خود عرض می‌کنیم. که اگر خدای نخواستہ از ما نسبت به وطن خلاقی مشاهده فرمایند ما را متنبه نموده و از راه کج باز دارند. و تا خیر آنان را می‌خواهیم ما را از خود دانند. بمنه و کرمه و الصلوات و السلام علی محمد و آل الطاهرین المعصومین. (صوراسرافیل، شماره ۱، صص ۱-۲)

همین اصول در شماره ۶ نیز دوباره مورد تأکید قرار گرفت:

با اینکه مسلک روزنامه‌ی ما صلح و سلم است ولی از مدافعه‌ی خود خاصه وقتی که راجع به دفع ظلم از مظلوم باشد ناگزیریم و تلافی این مختصر خروج از طریقه‌ی خود را به مشترکین عظام وعده می‌دهیم. (صوراسرافیل، شماره ۶، صص ۲-۳)

این رویه تا قبل از انقلاب مشروطیت در هیچ یک از روزنامه‌های ایران دیده نمی‌شد. آزادی به دست آمده پس از پیروزی مشروطیت این مجال را برای روشنفکران فراهم آورد تا به طور عینی و با نیت خدمت به منافع ملت دست به قلم ببرند. صوراسرافیل چهار مرتبه توسط حکومت توقیف شد. دفعه اول به دنبال انتشار شماره ششم بود. این وقفه یک ماه طول کشید و سپس شماره ۷ و ۸ توأمان منتشر شد. دومین وقفه پس از چهاردهمین شماره صورت گرفت که پنجاه روز به درازا کشید. بار سوم پس از شماره نوزدهم و بار چهارم به دنبال شهادت میرزا جهانگیرخان شیرازی چاپ روزنامه متوقف گردید (افشار، ۱۳۵۸). این اتفاق یک بار پس از شماره نوزدهم و دیگر بار پس از شماره بیست و پنجم اما به بهانه‌های دیگر تکرار شد. (اتحادیه، ۱۳۶۰)

به طور کلی دغدغه‌های اصلی صوراسرافیل و محورهای اساسی آن در طرح مسائل سیاسی-اجتماعی را می‌توان در نمودار شماره (۱) مشاهده کرد. در بخش بعدی محتوای این روزنامه مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

روش پژوهش

در این مقاله از دو روش پژوهشی یعنی تحلیل محتوای کمی و تحلیل گفتمان استفاده شده است. هر دو روش به اندازه کافی معروف بوده و نیازمند معرفی مجدد نیست. تنها موردی که در این زمینه می‌توان گفت اینکه تلاش شده است در تحلیل محتوا کلیه مفاهیم اساسی روزنامه صور اسرافیل مشخص و نسبت آنها در همه روزنامه مشخص و تحلیلی با رویکرد کیفی از آنها ارائه گردد. در بخش تحلیل گفتمان، تلاش شده است معناهای گفتمانی مربوط به حوزه حقوق زنان مورد بحث و بررسی قرار گیرند. بدیهی است که در اینجا نیز تلاش شده است که به طور کلی‌تر دال‌های اساسی مطرح شده در این روزنامه مورد توجه قرار گرفته و به اختصار مورد بحث و بررسی قرار گیرند.

تحلیل محتوای صور اسرافیل

در فاصله بین ۱۲۸۶ الی ۱۲۸۷ شمسی مجموعاً سی و دو شماره از صوراسرافیل به زیر چاپ رفت. تعداد کل صفحات این مجموعه به ۲۵۸ و تعداد واژه‌های آنها حدوداً به ۱۵۰۷۵۰ (یکصد و پنجاه هزار و هفتصد و پنجاه) عدد می‌رسد. در یک تحلیل کمی می‌توان اصطلاحات سیاسی و اجتماعی روزنامه را با توجه به فراوانی آنها دسته‌بندی کرد. (جدول شماره: ۱ و نمودار شماره: ۲)

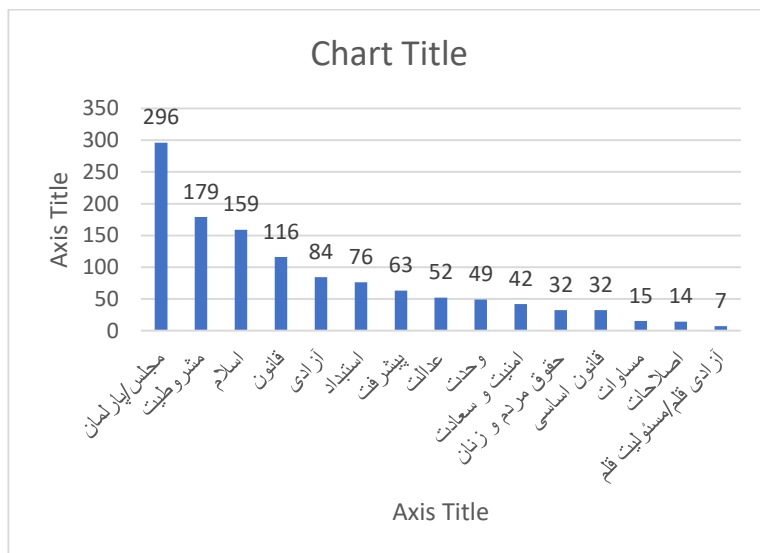
جدول شماره (۱): اصطلاحات سیاسی - اجتماعی بکار رفته در صور اسرافیل

ردیف	اصطلاح	فراوانی	درصد
۱	مجلس (پارلمان)	۲۹۶	۲۴/۲۴
۲	مشروطیت	۱۷۹	۱۴/۶۶
۳	اسلام	۱۵۶	۱۲/۷۷
۴	قانون	۱۱۶	۹/۵۰
۵	آزادی	۸۴	۶/۸۷
۶	استبداد	۷۶	۶/۲۲
۷	پیشرفت	۶۳	۵/۱۵
۸	عدالت	۵۲	۴/۲۵
۹	وحدت	۴۹	۴/۰۱
۱۰	امنیت و سعادت	۴۲	۳/۴۳
۱۱	حقوق مردم و زنان	۳۲	۲/۶۲

فیمینیسیم و حقوق زنان در روزنامه صور اسرافیل // ۱۰۳

۲/۶۲	۳۲	قانون اساسی	۱۲
۱/۲۲	۱۵	مساوات	۱۳
۱/۱۴	۱۴	اصلاحات	۱۴
۰/۵۷	۷	آزادی قلم (مسئولیت قلم)	۱۵
۰/۳۲	۴	آزادی مطبوعات	۱۶
۰/۱۶	۲	ممیزی (سانسور)	۱۷
۰/۱۶	۲	برادری	۱۸
۱۰۰	۱۲۲۱		جمع

نمودار شماره (۲): اصطلاحات سیاسی - اجتماعی بکار رفته در صور اسرافیل

یافته‌ها و تحلیل محتوا

دغدغه اصلی روزنامه را به وضوح می‌توان در نمودار شماره (۲) مشاهده کرد. مهم‌ترین موضوعات مورد توجه روزنامه و مردم عبارت بودند از: "برقراری مجلس قانونگذاری" و "حکومت مشروطه" به عنوان حوادثی شگرف و بی‌نظیر در طول تاریخ کشور. برای نخستین بار، کشور ایران نظام جدید مبتنی بر آراء مردم را تجربه می‌کرد. و به همین ترتیب اختیار قانونگذاری که قبلاً متعلق به علما به صورت فردی بود به نمایندگان منتخب مردم واگذار گردید. صوراسرافیل به عنوان روزنامه‌ای سیاسی نمی‌توانست در برابر چنین حوادثی سکوت اختیار کند. و بدین گونه است که بیشترین فراوانی از آن دو اصطلاح «مجلس» و «مشروطیت» بود. اولی ۲۹۶ بار (۲۸/۴ درصد) و دومی ۱۷۹ بار (۱۷/۱۸ درصد) تکرار شده‌اند. این اعداد و ارقام هم نشانگر اهمیت این موضوعات به عنوان عناصر جدید سیاسی است و هم بیانگر رواج یافتن گفتمان سیاسی جدید در بین مردم است که روزنامه را شدیداً به خود مشغول کرده بود.

«اسلام» هم به نوبه خود توجه دست‌اندرکاران صور اسرافیل را به خود جلب کرده بود تا حدی که سومین رتبه را از نظر فراوانی کاربرد در روزنامه را به خود اختصاص داده (۱۴/۹۷ درصد) و نشان دهنده قدرت دین در جامعه بوده است. با اینکه فکر حکومت مشروطه برگرفته از مسالک‌های غربی و عرفی‌گرایی بود، روشنفکران ایرانی همگی بر اهمیت برقراری یک رابطه صمیمی با اسلام به دلیل جایگاه احترام‌آمیز آن در بین مردم واقف بودند. علاوه بر این به دلیل حضور علمای عظام در انقلاب، وجهه اسلامی نهضت قابل چشم‌پوشی نبود. کسروی نیز بر این موضوع صحه گذارده ولی در عین حال تأکید داشته که این مشخصه رفته رفته به یک «خصیصه ملی» تبدیل یافت.

«انقلاب مشروطیت از همان آغاز سعی در حفظ وجهه اسلامی داشت ولی این رفته رفته به خصیصه‌ای ملی» (کسروی، ۱۳۷۵) تبدیل شد. این رویه بر روزنامه‌ها

نیز تأثیر گذارد. صوراسرافیل از روز نخست جنبش را پدیده‌ای ملی قلمداد کرد. نویسندگان آن شناخت خوبی از کشورهای اروپایی و تاریخ آنها داشتند. به دلیل همین نگرش بود که روزنامه دشمنان زیادی برای خود به وجود آورد.

با تمام این احوال این مسئله باعث نشد که روزنامه اهمیت اسلام را به عنوان یک اعتقاد ریشه‌دار در بین مردم به بوته فراموشی بسپارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که «وجهه اسلامی» انقلاب در باور روزنامه دست کمی از «خصیصه ملی» آن ندارد. اما با وجود چنین موضع متعادل و تعهد نویسندگان به اسلام، علما من حیث‌المجموع دل خوشی از روزنامه نداشتند. زبان انتقادی به کار رفته به‌ویژه در ستون چرند و پرند خشم علما را برانگیخت. چرند و پرند را «بهترین نمونه طنز در زبان فارسی» (کسروی، ۱۳۵۷) قلمداد کرده‌اند و به زعم تربیت در بسیاری موارد این ستون جسورانه و به صراحت به انتقاد از علما و روش سنتی زندگی می‌پرداخت (کسروی، ۱۳۵۷). در واقع مؤسس روزنامه سعی می‌کرد بین ستایش از اسلام و انتقاد از علما نوعی تعادل به‌وجود بیاورد. هدف این بود که از یک طرف احترام ناشرین را به اسلام و از طرف دیگر مردود دانستن برخی رفتارهای علما را که بوی مخالفت با انقلاب می‌داد بیان کنند. چنانچه در شماره ۱۴ صوراسرافیل آمده است:

«بلی نگارنده‌ی صوراسرافیل وقتی قلم در دست گرفت احیاء ملل اسلام را عموماً و مسلمین ایران را خصوصاً در مد نظر نهاد و جان و مال و آنچه را که در حوزه‌ی حقوق شخصی و بشری درآید در کف دست گرفته بمیدان جان بازی درآمد. « (صور اسرافیل، شماره ۱۴، ص ۲)

برخلاف بسیاری از نوشته‌های دوران قاجار، زبان و سبک به کار گرفته شده در صوراسرافیل ساده و روان است زیرا از اصطلاحات عربی کمتری استفاده می‌کرد. مطالب آن شامل شرح وقایع، داستان‌ها، مباحثات و گزارشات می‌گردید اما عنوان‌بندی به‌خصوصی نداشت. ستون چرند و پرند نمونه برجسته‌ای از سبک و سیاق نوشتاری روزنامه به حساب می‌آمد.

تا پیش از صوراسرافیل عمده‌ترین دغدغه برخی روزنامه‌ها همچون قانون، ایجاد یک ایدئولوژی جدید در ایران مبتنی بر مفاهیم غربی مثل قانون و آزادی بود،

اما همت اصلی روزنامه صورا سرافیل در جهت برقراری ابزار لازم برای تحقق این نوع ایدئولوژی را دور می‌زند. این نکته را می‌توان از زبان اتخاذ شده توسط روزنامه و نحوه انتقاد آن از رفتار مسئولین کشور دریافت. در واقع این نوع زبان انتقادی نسبت به روزنامه‌های دیگر آن دوران بیشتر در صورا سرافیل به چشم می‌آید. سید جمال‌الدین واعظ سخنور مشهور دوران انقلاب مشروطیت پس از مطالعه روزنامه ارزیابی خود را، که بیانگر میزان تأثیرگذاری زبان اتخاذ شده می‌باشد، چنین بیان داشته است:

به زیارت و مطالعه‌ی روزنامه‌ی مبارک تا نمره‌ی ششم نائل الحق خالی از اغراق به فرمایش ندای وطن اسمی است با مسمی و لفظی است با معنی. صورا سرافیل است یا وحی و تنزیل که ابدان مرده را روح بخشد و اجساد بی‌روح را زنده کند (یا ویلنا من بعثنا من مرقدنا هذا ما وعد الرحمن و صدق المرسلون) و لکن در بعضی نمره‌ها بعضی کلمات درج شده بود که لازم دانستم در عالم محبت و ارادت که بنوع روزنامه مخصوصاً این روزنامه دارم باین مختصر مزاحم شوم. اهمیت روزنامه در پیشرفت مقاصد مشروطه طلبان و خیرخواهان هر مملکت که غرضشان فقط اشاعه‌ی عدل و داد و انهدام اساس ظلم و استبداد است بر احدی مخفی نیست. به حدی این مطلب واضح است که اصلاً محتاج باقامه‌ی دلیل و فریاد و قال و قیل نیست تا زبان خطبای مملکت و قلم ارباب جراید نگوید و نویسد دردهای بی‌درمان مملکت را چگونه بزرگان در صدد استعلاج برمی‌آیند. اما آقا جانم جناب‌عالی ما شالله خیلی قلمتان تند است گمانم اینکه قلم صورا سرافیل شعله‌ی آتش است که تر و خشک را با هم می‌سوزد. (صورا سرافیل، شماره ۸-۷، صص ۱۱-۱۰)

سبک و زبان به کار رفته چنان است که «تربیت، به عنوان یکی از مؤلفان کتاب مطبوعات و شعر ایران جدید در کنار براون، به جسارت زبانی روزنامه صورا سرافیل اشاره می‌کند و مواجهه آن با علما را می‌ستاید. (Afary, 1996) ادوارد جی براون نیز آن را «یکی از بهترین روزنامه‌های ایرانی از قدیم تاکنون» (Afary, 1996, p.117) اعلام داشته است. مارتین نیز در خصوص وجدان حرفه‌ای روزنامه چنین می‌گوید «تا پیش از برقراری مشروطیت در ایران به سال ۱۲۸۵ شمسی، هیچ نوع مطبوعات شایسته‌ای وجود نداشت. فقط معدودی

روزنامه‌های رسمی که بیشتر مطالب‌شان صرف مجیزگویی از شاه و مقامات می‌شد تا ذکر اخبار و وقایع فعال بود. (Martin, 1989) «در واقع مارتین صوراسرافیل را جزء لاینفک مطبوعات شایسته‌ای می‌داند که پس از انقلاب فعالیت خود را آغاز کرده بودند. این روزنامه را «محبوب‌ترین و خوش‌نگاشت‌ترین» (Afary, 1996) «نشریه کل دوران قاجاریه دانسته‌اند. کیفیت نوشتار در چرند و پرند به گفته کدی چیزی جز «طنزی شگرف در زمینه سیاسی و در مخالفت با روحانیون توسط نویسندگی جوان به نام دهخدا نبود» (Keddie, 1981)»

دوره انقلاب مشروطیت (۱۲۸۵-۱۲۹۰ شمسی) با دوره‌های دیگر زمان قاجاریه خیلی تفاوت داشت. پیروزی انقلاب چهره کشور را تغییر داد. تشکیل مجلس و دستیابی مردم به آزادی مهم‌ترین ثمره‌های این انقلاب بود. در چنین محیطی شکوفایی روزنامه‌های آزاد و مستقل دور از انتظار نیست و در واقع این موضوع از ویژگی‌های اساسی آن دوران به شمار می‌رود. به گفته براون بین سال‌های ۱۲۸۴ تا ۱۲۹۰ شمسی بیش از دویست نشریه ادواری شروع به فعالیت کردند و بسیاری از آنها به دلیل نوآوری‌های ادبی شهرت پیدا کردند (براون، ۱۳۳۸). این روزنامه‌ها باعث شدند که بسیاری از مفاهیم جدید سیاسی - اجتماعی به درون جامعه راه پیدا کنند. بسیاری از این مفاهیم در عنوان‌بندی روزنامه‌ها می‌آمدند. عناوینی چون "ترقی"، "بیداری"، "آدمیت"، "اتحاد"، "آزاد"، "مساوات"، و "صوراسرافیل" جزء متداول‌ترین آنها بودند. این تغییر و تحولات حداقل به دو دلیل صورت گرفت. دلیل نخست تلاش شگرف به عمل آمده توسط روشنفکران ایرانی در معرفی این عقاید سیاسی جدید به مردم بود که در نتیجه این تلاش‌ها، مردم کم‌کم به منافع حاصل از ترویج این مفاهیم در جامعه پی بردند. دلیل دوم محیط دموکراتیک ایجاد شده پس از انقلاب مشروطیت بود. پس از سال‌ها سکوت تحمیلی اکنون نوبت روشنفکران ایرانی فرا رسیده بود تا «به سمت استفاده از مطبوعات برای ابراز تمامی مکنونات و دانسته‌های جدید سیاسی خود» (Abrahamian, 1982, p. 87) «بشتابند».

در چنین محیطی، روزنامه‌ی صوراسرافیل پا به عرصه فعالیت گذارد. «انقلاب فرصت منحصر به فردی برای بیان آراء در طول تاریخ ایران در اختیار

گذارد. (Afary, 1996) «صو اسرافیل با حسن استفاده از این فرصت، نهادهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی به‌ویژه نظام‌های حکومتی و روحانی را به چالش کشید. پیروزی انقلاب علاوه بر تمهید راه‌های تجربه آزادی این مجال را برای روشنفکران ایرانی فراهم آورد تا آراء خود در زمینه نهادینه‌سازی آزادی و مردم‌سالاری در ایران را ابراز نمایند و طرح‌های خود برای توسعه آتی کشور را ارائه کنند. به گفته آفاری «انقلاب مشروطیت سیلی از عقاید جدید و گفتمان‌های روشنفکری را هم از طریق انجمن‌های رادیکال و هم روزنامه‌های منتشر شده در این دوره به جریان انداخت. (Afary, 1996, p. 116) «بدین ترتیب مهم‌ترین اختلاف این مقطع با دیگر برهه‌های دوران قاجاریه نه تنها در دستیابی به آزادی و حکومت مشروطیت که در شکوفایی عقاید و فیضان اظهار نظرهای عقیدتی، سیاسی و اجتماعی بود.

پیش از انقلاب و به‌ویژه در نیمه اول قرن نوزدهم حکومت، عمده‌ترین نقش را در فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور ایفا می‌کرد. معهذاً پس از انقلاب این روند تغییر جهت پیدا کرد و مردم نقش مؤثرتر و فعال‌تری در تصمیم‌گیری از خود بروز دادند.

نقش مطبوعات در این فرآیند تغییر و تحول را باید در چارچوب شرایط جدید ارزیابی کرد. این شرایط نیازمند تفسیر عقیدتی - فلسفی مفاهیم جدید سیاسی و اجتماعی نبود بلکه بیشتر پیشنهادات عملی برای به اجرا درآوردن آن مفاهیم را می‌طلبید. به همین منظور بود که صو اسرافیل به هنگام انتقاد از شرایط کشور و ارائه راه حل برای رتق و فتق آن بر وجهه ملی قضیه تأکید می‌کرد.

تحلیل گفتمانی صو اسرافیل

برای تحلیل گفتمانی صو اسرافیل باید با این پرسش آغاز کرد: دال‌های اساسی گفتمان سیاسی - اجتماعی به‌کار گرفته شده در این روزنامه چه بودند؟ این همان پرسش مهمی است که در اینجا به پاسخ آن به اختصار خواهیم پرداخت. با تحلیل این دال‌های اساسی خواهیم توانست به نقاط تمرکز یا توجهات و نیز جهت‌گیری‌های روزنامه و مفصل بندی‌های متنوع آن با مسائل مختلف آن روز پی ببریم. نتایج حاصله باید ما را در برآورد چگونگی مشارکت روزنامه در روند توسعه

سیاسی - اجتماعی و به‌ویژه تطوّر مفهوم حقوق زنان یاری رساند. داده‌های برگرفته از تحلیل محتوایی روزنامه نیز ما را از این بابت کمک خواهد کرد.

فرکلاف (۱۹۹۸) یکی از اندیشمندان تحلیل‌گفتمان، گفتمان‌های اجتماعی را مورد توجه قرار داده است که با رویکرد ایشان می‌توان برخی از مفاهیم مهم سیاسی - اجتماعی دوران قاجار که به صورت دال‌های اساسی در روزنامه صور اسرافیل مطرح شده‌اند را مورد بررسی و تحلیل قرار داد.

با مراجعه دوباره به جدول شماره (۱)، مفاهیم سیاسی - اجتماعی "نظام پارلمانی"، "مشروطه‌خواهی" و "جنبش زنان" را برای تدقیق بیشتر درباره آنها برمی‌گزینیم. دو مورد اول متداول‌ترین موضوعات مطرح شده در صور اسرافیل است و نشانگر اهتمام آن به معرفی مباحث جدید سیاسی به جامعه ایرانی است. علاوه بر این مسئله زنان، با اینکه بدان کمتر پرداخته شده، به دلیل اهمیتی که دارد در دایره بحث ما خواهد گنجد. بررسی این سه مبحث و مفاهیم مرتبط با آنها میزان نقش‌آفرینی‌شان در فرآیند تحول از طریق برانگیختن و عمومی کردن گفتمان‌های مختلف در جامعه را به ما نشان خواهد داد.

حقوق زنان

فکر حقوق فردی در کنار حقوق مردم یا ملت به طور یقین دست‌آورد غرب برای ایرانیان بود. از جمله مؤثرترین کانال‌های انتقال این افکار همان مطبوعات بودند. در طول انقلاب مشروطیت حقوق فردی به مهم‌ترین دغدغه‌ی روشنفکران تبدیل شد. دولت مشروطه هم در مقام نظر و هم عمل پشتیبانی خود را از فراهم آوردن نظامی که حافظ این حقوق باشد اعلام کرد و تعهد خود به پاسداری از حق عمومی مردم را از راه انتخابات نشان داد. فکر حقوق زنان به معنای جدید کلمه هرگز تا پیش از پیروزی انقلاب مشروطیت به ذهن جامعه راه نیافته بود. در واقع این مفهوم فقط در چارچوب الگوهای سنتی و دیرین مذهبی ظهور و بروز داشت. نگارنده قصد ندارد صحت و سقم تفاسیر سنتی و جدید در این باب را به داوری بنشیند. آنچه مسلم است دین‌نگرش خاص و قابل‌اعتنای خود را در این خصوص داراست. چیزی که در اینجا برای ما اهمیت دارد تفکر جدید مربوط به «حقوق زنان» است که ریشه در

مسلك‌های غربی و طرز تلقی آنان از آزادی و مردم‌سالاری دارد. چنین نگرشی تا پیش از نیمه قرن نوزدهم در ایران به چشم نمی‌آید.

به علاوه در طول انقلاب مشروطیت موضوع حقوق زنان صرفاً صبغۀ نظری نداشت بلکه جهات عملی نیز در آن خصوص قابل مشاهده است. زنان به شرکت در فعالیت‌های انقلابی فراخوانده می‌شدند و همچنان که در بیانات افاری مشاهده می‌شود «ریشه توجه به حقوق زنان به شکل جدید آن را باید در همان انقلاب آغاز قرن جستجو کرد (Afary, 1996, p.116)»

«چندین نفر از روشنفکران مرد شامل روزنامه‌نگاران، شاعران و نمایندگان مجلس در آن دوره به طرفداری پرو پا قرص از حقوق زنان برخاستند. ستون طنز دهخدا در صوراسرافیل (۱۲۸۶-۱۲۸۷ شمسی)، اشعار ایرج میرزا، مقاله‌های مختلف در حبل‌المتین (۱۲۸۶-۱۲۸۸ شمسی)، مساوات (۱۲۸۶-۱۲۸۷ شمسی) و ایران‌نو (۱۲۹۰-۱۲۸۸ شمسی) همگی حمایت‌شان را از حقوق زنان اعلام کردند» (Afary, 1996, p.116)

صوراسرافیل یکی از روزنامه‌های پیشگام در زمینه پرداختن به حقوق زنان در ایران بود ولی نخستین نشریه در دفاع از این موضوع نبود. روزنامه‌هایی چون "قانون" قبلاً فعالیت‌های زیادی از این بابت داشتند و موضوعات مربوطه را به جامعه معرفی کرده بودند. تفاوت صوراسرافیل در نحوه ارائه موضوع و زبان به کار گرفته شده بود. با اتخاذ یک لحن جدید، این روزنامه به انتقاد از وضعیت زنان در ایران پرداخت و در عین حال تلاش می‌کرد راه‌حل تغییر این شرایط را نشان دهد. چیزی که قبلاً در جاهای دیگر سابقه نداشت. در واقع نفس مطرح ساختن موضوع گامی به جلو در جنبش‌های اجتماعی کشور به حساب می‌آمد. نقل قول زیر نمونه‌ای است از موضع‌گیری‌های صوراسرافیل در این خصوص می‌باشد:

«در این سال زن‌های انگلیس درباب تحصیل حقوق سیاسی خود اقدامات مجدانه به عمل آورده اجتماعات بزرگ تشکیل داده قسمت عمده جرائد و نطق خطبا را مشغول خود کردند و برای حقانیت خود مقالات و کتاب‌های متعدد نوشتند.» (صوراسرافیل، شماره ۲۶، ص ۷)

این روزنامه تلویحاً به زنان ایرانی اعلام می‌کرد که راه دیگری جز مطالبه حقوق اجتماعی و سیاسی به منظور کسب هویت و آزادی واقعی اندیشه و بیان برای آنها باقی نمانده بود .

از آنچه تاکنون گفتیم می‌توان اصول سیاسی و اجتماعی زیر را از روزنامه صور اسرافیل استنتاج کرد :

- ۱ - بهترین الگو برای حقوق زنان را باید در غرب یافت.
- ۲ - فعالیت اجتماعی قابل تفکیک از فعالیت سیاسی نیست .
- ۳ - زنان تنها از طریق فعالیت سیاسی و اجتماعی می‌توانند به حقوقشان دست یابند.

۴ - هویت، وابسته به فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی است.
ذکر چند باره این موضوع شاید زاید باشد که اصطلاحاتی نظیر "حقوق زنان"، "هویت"، "فعالیت‌های سیاسی" و "آزادی بیان"، مفاهیم جدیدی برای ایرانیان دوره‌ی قاجار به حساب می‌آمد. معیناً جمله‌ای که در بالا به نقل از صور اسرافیل در خصوص زنان آمد تا حدودی شامل همه این موارد می‌شود. موضوعات جدید مطرح شده توسط این روزنامه بسیار پیشرفته‌تر از مواردی بود که پیش از انقلاب مشروطیت در مطبوعات دیده می‌شود. در ادامه آن جمله چنین آمده است :

«زن ملامحمد رو ضه خوان یک شب در قزوین دید که ساعت دو شد بچه‌ها گریه می‌کنند شام می‌خواهند خودش هم خوابش می‌آید مردکه‌ی مهمان شوهرش هم مثل قیر به زمین چسبیده نمی‌رود که نمی‌رود. از این جهت سر یکی از بچه‌ها را روی زانویش گذاشته یک شپش به قدر یک لپه پیدا کرده و پاورچین پاورچین آمد دم اطاق مردانه و انداخت توی کفش مهمان، مهمان مثل اسپندی که روی آتش بریزند همان وقت از جا جسته و هر چه ملا محمد اصرار کرد صبر کنید یک قلیان بکشید نشد. مهمان رفت و ضعیفه به فاصله‌ی دو دقیقه دیزی را خالی کرد.»
(صور اسرافیل، شماره ۲۶، ص ۷)

ماحصل داستان فوق این است که زن ملامحمد بدون هیچ‌گونه هراسی برای حل مشکل خانواده مستقلاً وارد عمل شد. این‌گونه داستان‌ها زنان را ترغیب کرد تا

به طور مستقل بیندیشند و خود تصمیم بگیرند و بدین ترتیب به هویت خویش قوام دهند تا بتوانند به نحو مؤثرتری در برابر مشکلات بایستند .

در خصوص آموزش زنان و راه‌اندازی مدارس و انجمن‌های جدید برای آنان، صوراسرافیل همچنین علیه مقاومت وزرا در برابر این موضوع فریاد برآورد :

«و کلا و وزرای ما خوب می‌دانند که اگر خانم‌های ایران دور هم جمع شوند، مدرسه باز کنند، انجمن داشته باشند تعلیم و تربیت بشوند کم‌کم خواهند فهمید که دیزی‌های پاک و پاکیزه بهتر از دیزی‌هایی است که دو انگشت دوده در پشت و یک وجب چربی سی‌وپنج ساله در در و دیوارش باشد. و بی شبهه وقتی که این عقیده از مادرها سلب شد، پسرها هم بعدها به آدم با استخوان اعتقاد پیدا نکرده و مثل جناب.. تقی‌زاده پایشان را توی یک کفش می‌کنند و می‌گویند: تا کی باید وزرا رجال و اولیای امور ما از میان یک عده‌ی معین محدود انتخاب شده و اگر هزار دفعه کابینه تغییر کند باز با شکم مشیرالسلطنه، یا آواز حزین نظام السلطنه و یا جبه‌ی آصف‌الدوله زینت‌افزای هیئت باشد. و البته می‌دانند که به قول ادیب کامل دانشمند فاضل وزیر علوم آتیه‌ی ایران حاجی صدرالسلطنه این رشته سر درازهائی هم دارد. یعنی فردا که این خیال عمومی شد در موقع انتخاب دوره‌ی دویم نوبت و کلا هم خواهد رسید.» (صوراسرافیل، شماره ۳۱، ص ۸)

نتیجه‌ای که از بررسی خود می‌گیریم آن است که ویژگی‌های صوراسرافیل آن را تا حدودی از دیگر روزنامه‌های منتشر شده پیش از انقلاب مشروطیت و حتی حین انقلاب ممتاز می‌کند. این اختلافات در زمینه زبان، سبک نوشتار و مواضع سیاسی نشانگر تغییر وضعیت ایران هم بود. پیروزی انقلاب مشروطیت در واقع پیامد تغییرات گسترده در درک سیاسی مردم و مطالبات آنها بود. شرایط جدید زبان جدید و اصطلاحاتی نو برای بیان تحولات انقلابی و مفاهیم جدید مرتبط با آن را می‌طلبید . یکی دیگر از موضوعات مهم در اینجا جو عمومی آزادی بیان بود که بر روزنامه‌های منتشر شده در نخستین سال انقلاب تأثیر گذارد. شرایط جدید به این روزنامه‌ها اجازه داد تا صدای خود را در جهت انتقاد از حاکمیت و بیان حقوق مردم به کار اندازند. صوراسرافیل یکی از بهترین روزنامه‌های برآمده از این شرایط بود. این

روزنامه توانست از آزادی موجود برای آنچه که به زعم بنیانگذاران، منافع مردم و مبارزه برای ایجاد تحول در نظام حکومتی و مواضع سنتی را در پی داشت بهره لازم را ببرد. با داشتن این پیش زمینه به راحتی می توان دریافت که چرا این روزنامه از زبانی رُک و تندوتیز در انتقادات خود استفاده کرد و چرا توانست به عنوان روزنامه‌ای محبوب جلوه‌گر شود .

نتیجه گیری

در این پژوهش تلاش گردید که روزنامه صوراسرافیل که در دوران قاجاریه منتشر گردید و تأثیرات زیادی بر تحولات سیاسی-اجتماعی کشور به ویژه انقلاب مشروطیت داشت مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

صوراسرافیل را می‌توان یکی از بهترین مطبوعات ایران در همه ادوار تاریخی دانست. این روزنامه علیرغم اینکه بدون داشتن تخصص‌های لازم در شیوه‌های روزنامه نگاری، اما از نظر نگارش روان و ساده بدون استفاده از واژه‌های زبان عربی، طرح اخلاق روزنامه نگاری، طرح مفاهیم اساسی، جلوگیری از حاشیه نویسی، تنوع مباحث، توجه به خواسته‌های مخاطبان، نقد سازنده، و امثالهم در سطح بسیار خوب و پیشرفته‌ای قرار دارد.

اگر چه مفاهیم سیاسی-اجتماعی مطرح شده در این روزنامه از تنوع زیادی برخوردار است اما دو مفهوم «مجلس» و «مشروطیت» بود. اولی ۲۹۶ بار (۲۸/۴ در صد) و دومی ۱۷۹ بار (۱۷/۱۸ در صد) بیشترین فراوانی را دارند که نشان دهنده اهمیت این دو مفهوم در تحولات سیاسی-اجتماعی کشور است.

در این پژوهش تلاش شده است که رویکرد و دیدگاه صوراسرافیل درباره فیمینسیم و حقوق زنان مورد بررسی بیشتر قرار گیرد. توجه این نشریه به حقوق زنان در آن عصر نشان دهنده اهمیت این موضوع برای تحولات سیاسی-اجتماعی کشور است که تا کنون نیز به عنوان یک موضوع اساسی مورد توجه می‌باشد.

صوراسرافیل در طرح موضوع حقوق زنان با بسیاری از مطبوعات از جمله "قانون" تفاوت اساسی داشته است. این تفاوت عمدتاً در نحوه ارائه موضوع و زبان به کار گرفته شده بود. با اتخاذ یک لحن جدید، این روزنامه به انتقاد از وضعیت زنان در ایران پرداخت و در عین حال تلاش می‌کرد راه‌حل تغییر این شرایط را نشان دهد. چیزی که قبلاً در جاهای دیگر سابقه نداشت. در واقع نفس مطرح ساختن موضوع گامی به جلو در جنبش‌های اجتماعی کشور به حساب می‌آمد.

این روزنامه تلویحاً به زنان ایرانی اعلام می‌کرد که راه دیگری جز مطالبه حقوق اجتماعی و سیاسی به منظور کسب هویت و آزادی واقعی اندیشه و بیان برای آنها باقی نمانده بود .

اصول سیاسی و اجتماعی زیر را از روزنامه صوراسرافیل استخراج شده است که اهمیت حقوق زنان از این منظر نشان داده می‌شود.

- ۱- بهترین الگو برای حقوق زنان را باید در غرب یافت.
- ۲- فعالیت اجتماعی قابل تفکیک از فعالیت سیاسی نیست .
- ۳- زنان تنها از طریق فعالیت سیاسی و اجتماعی می‌توانند به حقوقشان دست یابند.

۴- هویت، وابسته به فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی است.
در تحولات سیاسی-اجتماعی کشور در دوران قاجاریه، نقش مطبوعات در این فرآیند تغییر و تحول را باید در چارچوب شرایط جدید ارزیابی کرد. این شرایط نیازمند تفسیر عقیدتی - فلسفی مفاهیم جدید سیاسی و اجتماعی نبود بلکه بیشتر پدیده‌های عملی برای به اجرا درآوردن آن مفاهیم را می‌طلبید. به همین منظور بود که صوراسرافیل به هنگام انتقاد از شرایط کشور و ارائه راه حل برای رتق و فتق آن بر وجهه ملی قضیه تأکید می‌کرد.

منابع

- ۱- قران کریم
- ۲- قران کریم، ترجمه: ابوالفضل بهرام پور.
- ۳- اتحادیه، منصوره (۱۳۶۰) مقدمه روزنامه صوراسرافیل؛ مجموعه روزنامه
- ۴- صوراسرافیل، تهران: نشر تاریخ ایران
- ۵- اطلاعات، روزنامه (۱۳۲۷)، تهران
- ۶- افشار (۱۳۵۸) صوراسرافیل، آینده، شماره ۵، صص ۵۰۹-۵۴۷.
- ۷- ایران نو، روزنامه (۱۲۸۸-۱۲۹۰ شمسی)
- ۸- براون، ادوارد (۱۳۳۸) انقلاب ایران، ترجمه: احمد پژوه، تهران: معرفت.
- ۹- جبل‌المتین، روزنامه (۱۲۸۶-۱۲۸۸ شمسی)
- ۱۰- رضوانی، محمد اسماعیل (۱۳۶۹) "تاریخ جراید ایران: از آغاز تا شهریور ۱۳۲۰"، پژوهشنامه تاریخ مطبوعات ایران، ج ۱، شماره ۱، صص ۳۷۳ الی ۳۷۷.
- ۱۱- صدرهاشمی، محمد (۱۳۳۲-۱۳۳۷) تاریخ جراید و مجلات ایران، ۴ جلد، اصفهان: انتشارات کمال.
- ۱۲- صوراسرافیل، روزنامه، میرزا جهانگیر خان شیرازی (۱۳۲۵ ق)، تهران.
- ۱۳- قانون، روزنامه (۱۳۰۷ ق)، چاپ لندن .
- ۱۴- قانون، روزنامه (۱۳۶۹)، تهران: کویر.
- ۱۵- کسروی، احمد (۱۳۵۷) تاریخ مشروطیت ایران، چاپ ۱۸، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ۱۶- مساوات، روزنامه (۱۲۸۶-۱۲۸۷ شمسی)
- ۱۷- مستوفی، عبدالله (۱۳۴۱) تاریخ اجتماعی و اداری ایران، ۳ جلد، تهران: زوار .

منابع لاتین

1. Abrahamian, E. (1982) *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press.
2. Afary, J. (1996) *The Iranian Constitutional Revolution, 1906-1911: Grassroots Democracy, Social Democracy, and the Origins of Feminism*, Columbia University Press.
3. Browne, E. G. (1914/1983) *The Press and Poetry of Modern Persia* Partly based on the Manuscript Work of Mirza Muhammad Ali Khan "Tarbiyat" of Tabriz, Kalimat Press.

4. Fairclough, N. (1998) "Political Discourse in the Media: An Analytical Framework". in A. Bell and P. Garrett (eds.) *Approaches to Media Discourse*, Blackwell.
5. Keddie, Nikki. R. (1981) *Roots of Revolution: An Interpretative History of Modern Iran*, Yale University Press.
6. Martin, V., (1989) *Islam and Modernism: The Iranian Revolution of 1906*, I. B. Tauris & Co Ltd.
7. *Revue du Monde Musulman (A French Journal)* (1909), 7:362. In J. Afary, 1996.